

TANPINAR'IN ŞİİRLERİNDE ZAMAN ANLAYIŞI

The Aspect of Time in Tanpınar's Poems

Tarık ÖZCAN*

ÖZET

Modern Türk şiirinin önemli bir şairi olan Tanpınar'ın şiirlerinde zaman kavramı sadece estetik bir mesele olarak ele alınmamıştır. Tanpınar'ın şiirlerinde zaman, epistemolojik anlamda da bir hayli sorgulanmaktadır. Biz, bu çalışmamızda Tanpınar'ın şiirlerindeki zaman problemi üzerinde durarak konuya açıklık kazandırmak istiyoruz.

Anahtar Sözcükler: Ahmet Hamdi Tanpınar, şiir, zaman

ABSTRACT

The concept of *time* in the poems of Tanpınar, who is a significant poet of modern Turkish poetry, is not handled only as an aesthetic matter. *Time*, in Tanpınar's poems, is also examined notably in terms of epistemology. In this study, we aim to enlighten this matter by focusing on the *time* issue in Tanpınar's poems.

Key Words: Ahmet Hamdi Tanpınar, poem, time

I. GİRİŞ

Var oluş özünde problemlidir, çünkü indirgemecidir. Dünyaya gelen insan özünü bu düşünüşe borçludur. Buna rağmen, bütünlüğünü sağlamaya ve hayatını kurmaya en yatkın olduğu bir dönemde de yokluğa fırlatılması başlangıcından beri insanoğluna anlamsız gelmiştir. Pozitif ilimler, binlerce yıldır bu sorunun etrafında dönüp durmaktadır. Dinler, her ne kadar bu soruna yönelik çözümler bulmuşsa da insanoğlunu bir türlü ikna edememiştir. Ölüm, insanoğlu için başlangıcından beri alışkanlıklarımızın dünyasından acımasız bir biçimde koparılıp atılmadır. Bu düşüncenin en anlamlı birikimlerini edebi anlatılarda görmek mümkündür.

Var oluş sorunu üzerinde duran Heidegger için, *Dasein'in (insanın) özü, onun Varoluşuyla birlikte ilgileri ve kaygıları doğrultusunda yaptığı seçimleri ve projeleridir* (Çüçen 1997: 33-34). İnsanın var oluşu zamansal ve uzamsaldır. *Ancak bu zamansallık ve uzamsallık Dasein'in Dünya içinde varlık olma halidir. Yani Varlık olarak zamanı ve mekanı Varoluşsal ve kullanıma yönelik otantik ilgide kavramadır* (Çüçen 1997: 40-41). Bunun için var oluş başlangıcından beri bu iki önemli kavramla birlikte ifade edilmiş ve ifadesini bulmuştur. Bu iki kavramdan özellikle zaman problemlidir. Mekanın, somut yapısı karşısında; zamanın, soyut ve varlığın düşünce ve devinimine bağlı olması, zamanla ilgili görüşlerin farklı olmasına yol açmıştır. Üstelik mekanın tahrip olması karşısında zamanın aynı döngüsellikle devam etmesi, kara zamanı ölümün en büyük sorumlusu haline getirmiştir. Heidegger'in ifadesiyle: *Zaman tüm varlıkların kavranmasının ufku olarak, Dasein'a (insana) kendi varlığını da kavratır. Böylece temel (fundamental) ontolojinin taslağı, Varlığın anlamını zaman fenomeni ile birlikte araştırmak ve Varlığın zamansallığını ortaya çıkartmaktır* (Çüçen 1997: 31).

Zaman fenomeninin ele alınışı ise felsefe tarihi bakımından ilginçtir. *Zamanın gerçek varlığının olmadığını ileri süren Skeptikler (şüpheciler) eğer zaman var olsaydı ya bölünebilir ya da bölünemez olacaktı. Bölünemez olduğu takdirde yıllar, aylar, saatler, geçmiş ve geleceğin ondan çıkması*

* Doç. Dr. Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi

imkansız olacaktı. Tersine bölünebilir olsaydı, ya bütün parçaları ile birlikte ya da parçalarından bir kısmı ile birlikte var olacaktı. Birinci ihtimal saçmadır; çünkü o taktirde geçmiş ve gelecek eş zamanlı olacaktı. İkincisi de aynı şekilde saçma olması gerekir; çünkü zamanın hiçbir parçası fiilen var olamaz. Bununla birlikte 'şimdi'nin fiilen varlığını farz etsek bile, yine de ya yoklukları yukarıda gösterilen geçmiş ve geleceğe bölünebilecek ya da bölünemez olarak kalacak ve zaman değil 'an' denilecekti (Dağ 1973: 98).

Bunun yanı sıra zamanı varlığın var oluşunun bir gereği olarak görenler de vardır. Varlığın hareket ve değişimlerinin saymaca ve ölçülü yanının zamanı ortaya çıkardığı da iddia edilmektedir. İslami akide, zamanı mutlak zaman ve şimdiki zaman sarmalında ele almaktadır. Mutlak zamana ait an-ı daim kavramı, ebediliği ve sonsuzluğu çağrıştırırken, ondan fıskıran kozmos zamanının geçiciliği üzerinde durulmaktadır. Çünkü kozmos zamanı ebedi değildir. Aristoteles ise zamanı *devinimin sayısı* (Aristoteles-Augustinus-Heidegger 2007: 27) olarak tarif etmektedir. Bu tarife göre nesne devinim içerisinde olduğu sürece zamanla zamandadır. Devinim dışına çıktığında zaman devam etmesine rağmen zamanın dışına çıktığı için zamanla zamandaş olmaktan çıkmıştır. Çünkü artık zaman tarafından sayılamamaktadır. *Aristoteles'e göre sayı içindeki nesnelere sayıca, yer içindeki nesnelere yerce ve zaman içindeki nesnelere zamanca sarılır* (Aristoteles-Augustinus-Heidegger 2007: 25). Aristoteles'in zaman tarifinde devinimin sayısı doğrudan doğruya zamanla ilgilidir. *Zaman devinimle, devinim de zamanla ölçülür* (Aristoteles-Augustinus-Heidegger 2007: 27). Ancak Aristoteles'in zaman anlayışında şimdiki zaman ve an kavramlarının ön plana çıktığını görmekteyiz. Aristoteles'e göre; zaman olmasa 'an da olamaz; 'an' olmasa zaman da olamaz, çünkü nasıl yer değiştiren nesne ile yer değiştirme zamandaş ise, yer değiştiren nesnenin ölçüm sayısı ile yer değiştirmenin ölçüm sayısı da zamandadır. Zaman, yer değiştirmenin ölçüm sayısı, 'an' ise yer değiştiren nesne gibi, bir sayı birliğidir. Öyleyse zaman hem 'an' aracılığıyla sürekli hem de 'an' a göre biliniyor, anlaşılıyor; zaman bu açıdan da yer değiştirmeyi ve yer değiştiren nesneyi izliyor. Zamanı, devinim ve yer değiştiren nesnenin bir ilineği olarak gören Aristoteles, bu devinim ve hareketten dolayı 'an'ı sürekli değişen bir şey olarak görmekte ve saymaca yanıyla da ön plana çıkarmaktadır. Böylece zamandaki sürekliliği ve bağlantılılığı 'an'ın var oluşuyla açıklamaya çalışmaktadır.

Felsefenin bu kadar yakından ilgilendiği zaman, dünya ve Türk şiirinde en izleksel yönelimlerden birisini oluşturmaktadır. Zaman kavramı, Türk edebiyatında kozmolojik ve süresizlik ifade eden aşağıdaki kelimelerle sık sık karşımıza çıkarılmaktadır.

Yevm, nehâr (gündüz), fecr, şafak, sabah, ikindi, öğle, mesâ (akşam), asr, leyl (gece), vakt, ay, yıl (sene), mevsimler, an, saat, kıyamet, dehr, hîn, ezel, ebed, dakika, saniye, salise... Zaman, sanatkârın bilinçaltını dölleyen önemli bir kavramdır.

II. GELİŞME

Yirminci yüzyılın önemli bir şairi olan Ahmet Hamdi Tanpınar, şiirlerinde estetik ve epistemolojik unsurları başarılı bir biçimde terkip eden ender şairlerden birisidir. Tanpınar, şiirlerinde zamanı, ilhamın getirdiği anlık parıltılar halinde ele almaz. Zaman unsuruna problematik bakan Tanpınar, insan ve kaderi üzerine eğilirken zamanı bir epistem olarak ele alır. Merkeze aldığı insanı, zamanın kaleydoskopisinden geçirerek varlığın ve var oluşun kökenlerini ve yerini sorgulamakla kalmaz; aynı zamanda, bir zaman felsefesi yapar. Tanpınar'ın zaman karşısındaki tavrını şu başlıklar altında inceleyebiliriz:

II.I. Varlık ve zaman problemini irdelemek,

II.II. Zamanla ilgili çözüm yolları aramak. Bunu da kendi arasında ikiye ayırabiliriz:

II.II.I. Zamanın tahribatını önlemek için kendisine özgü bir zaman anlayışını ikame etmek.

II.II.II. Geçmiş zamanın götürdüklerini geri getirmek.

II.I. Varlık ve zaman problemini irdelemek

Varlığın zamanla münasebetini araştıran Tanpınar, zaman problemiyle karşılaşır ve bu problemi *Ne İçindeyim Zamanın* şiirinde bütün yönleriyle ortaya koyar. Tanpınar'göre; insan zamansızdır, çünkü zamanın dışındadır. İnsan zamanlıdır, çünkü zamanın içindedir. Bu belirsizliğe ilgili şiirin ilk iki mısraında işaret eden Tanpınar, insan ve zaman fenomenlerinin aykırılığını vurgular. İnsanın zaman karşısındaki konumunu ortaya koymaya çalışan şair, insan ve zaman ilişkisinden abesle çıkar. İnsanın zaman karşısındaki bu aradallığının yol açtığı belirsizlik, üçüncü mısradaki *Yekpâre, geniş bir anın / Parçalanmaz akışında* ibaresiyle her ne kadar çözülmeye çalışılırsa çalışılısın Tanpınar'ın şiirinde zaman bir problem olmaktan çıkmayacaktır. Var oluşun karşısında gördüğü ölüm düşüncesinin zamanla kurduğu olumsuz münasebet, Tanpınar'ın ilgisini çekmiştir. Tanpınar'a göre; ölüm, öznenin öz duyarlılığını tüketen bir zamansızlıktır. Yani hayatta olmama halidir. Çünkü öznenin düşünce ve devinim gücünü yitirdiği bu olumsuz durum, bir bakıma zamanın dışına atılmadır ve özne, yeryüzü yerine kendi varlığıyla zamandadır. Çünkü var olduğu sürece (şimdiki anda) zamanı reel bir biçimde yaşayacak ve zaman tarafından sarılacaktır. Bir bakıma öznenin var oluşu saymacadır. Bu saymaca yan, öznenin düşünce ve devinimine bağlı kalarak zamanın dışına atılincaya kadar devam edecektir. Zamanın bu işleyiş tarzını Tanpınar aşağıdaki şekilde dile getirmektedir:

Zaman Kırıntıları

*Ben zamanı gördüm,
İçimde ve dışımda sessiz çalışıyordu.
Bir mezar böyle çalışırdı ancak,
Yıldırımsız ve baltasız,
Bir orman böyle devrilirdi!
Ben zamanı gördüm,
Kaç bakışta bozdu hayâlimi,
Ve kaç düşünce!*

(Tanpınar 1994: 71)

Zamanın sessiz ve derinden çalışma tarzı Tanpınar'ı bir hayli ürkütür. Çünkü her geçen anın özneyi yok oluşun saf olasılığına doğru sürüklediğini görmektedir. Tanpınar'a göre; zaman ve ölüm el ele verdikçe hep aynı boşluğu bize tekrarlayıp duracaktır. *Bunun için ölüm düşüncesi, Tanpınar'ı 'zaman' meselesi ile çok yakından ilgilenmeğe âdeta zorlamıştır* (Kaplan 1982: 58). Tanpınar, zamanı kompoze ettiği *Zaman Kırıntıları* (Tanpınar 1994: 71-76) isimli şiirinde 'zaman ve insan problemi'ni ayrıntılı bir biçimde ele almaktadır. Bu şiirde, zamanın insan üzerindeki tahribatı ve yok edici etkisi açık bir biçimde anlatılmaktadır. Tanpınar'a göre; insan, zamanın çizdiği bir kader dairesi içerisinde yaşamaktadır ve bu dairenin rotası bellidir.

*Aynalar sonsuz boşluğa
Çoktan salıverdi çehremizi,
Yüzüyoruz,
İpi kopmuş uçurtmalar gibi.
Biz uzak seyircisi bu aydınlık oyunun,
Birdenbire bulanlar içlerinde
Gülüncün sırrını,
Ne kadar benziyoruz şimdi,
Aynı tezgâhtan çıkmış testilere
Bir şey, bir şey kaldırdı bütün ayrılıkları!*

(Tanpınar 1994: 71-72)

Varlık ve yokluk arasındaki bu sarmalda insanoğlu ipi kopmuş uçurtmalar gibi sürüklenmektedir. Üstelik insanoğlunun bu akışa dur diyecek durumu ve gücü de yoktur. Kopuş ve yok oluş, kesin ve mutlaktır. Bütün bu oluşlar silsilesine rağmen zaman insanoğlu için alnında *mor salkımlar taşıyan* bir cazibe merkezi ve *ilahlar kadar güzeldir*. Aynı zamanda *yavru kuş* kadar taze ve canlıdır. Çünkü her hayat, zamanı yeniden bütün canlılığıyla yaşamaktadır. Eskiyen ve ölümü söz konusu olan sadece insanoğludur. Zamanın bu işleyiş tarzını beğenmeyen özne, kadına seslenerek yeni dünya düzenini *ellerinin mesut işaretlerinden* niçin kurmadığını söyleyerek sitem eder. Ona göre; kadının kuracağı bu dünya *büyük, mavi ve aydınlık sularıyla* (s. 75) kozmosun kendisi olacaktır. Tanpınar, insan ve zaman sarmalında insanın haline bakarak zamanın hükümdarlığını açıkça ilan etmektedir. Sadece bununla yetinmeyen Tanpınar'ın zaman karşısındaki ikinci tavrı ise zamanı bir problem olmaktan çıkarmak için zamanın baskısını en aza indirecek çözüm yolları aramaktır.

II. II. Zamanla ilgili çözüm yolları aramak. Bunu da kendi arasında ikiye ayırabiliriz:

II. II. I. Zamanın tahribatını önlemek için kendisine özgü bir zaman anlayışını ikame etmek.

Tanpınar'ın, zamanı ele alış tarzı sıradan insanın zaman algısından farklıdır. O, kronolojik ve takvime bağlı zaman anlayışının dışında daha çok Aristo'yla başlayıp İbn i Sinâ, Heidegger ve Bergson doğrultusunda devam eden bir zaman anlayışını takip eder. Şimdiki zamanın ağırlığını hissettirdiği bu zaman anlayışında an düşüncesi ağırlıklı bir yer tutmaktadır. Gerek Aristoteles'in gerekse Kur'an'ın belirlediği zaman anlayışlarında şimdiki an ön plana çıkmaktadır. *Kuran'da, geçmiş zaman da gelecek zaman da şimdiki zamana akort edilmiştir. Geçmişin deneyimleriyle her birey ve toplum, şimdiki zamanda muhataptır* (Kalın 2005: 353). Aristoteles ise bu durumu şöyle açıklıyor: *Dediğimiz gibi 'şimdiki an', zamanın sürekliliği, bağlantısı, çünkü geçmiş ile gelecek zamanı bağlıyor; ve zamanın sınırı, bir zamanın başı, ötekinin sonu. Ne ki bu dura duran noktadaki gibi açık değil; o olanak halinde ayırıyor; ayıran bir şey olduğundan ötürü 'an' hep değişik bir şey, yine bağlayan bir şey olduğundan ötürü de hep aynı bu tıpkı geometrik çizgilerde olduğu gibi (nitekim düşünce açısından 'nokta' hep aynı değil, çizgiyi bölen kimseler için o hep değişik bir şey, ama tek olduğundan ötürü de her durumda aynı). Şimdiki an'da böyle hem olanak halinde zamanı bölüyor. Hem de her iki yanın sınırı ve birliği* (Aristoteles-Augustinus-Heidegger 2007: 31).

Tanpınar'ın şiirinde şimdiki zaman düşüncesi yaşanan an'la bütünleşerek devam etmektedir. O'nun epistemolojisinde öznenin nefes alıp verdiği ve geçmişi hatırlayarak geleceğe dair tasarılar yaptığı zaman dilimi olarak içerisinde yaşanan an önemlidir. Ali İhsan Kolcu'nun ifadesiyle: *Tanpınar'ın zaman anlayışının en doymuş hücreyi an'dır* (Kolcu 2002: 203). Heidegger de varlık ve zaman problemini şimdiki an parantezine alarak irdeler. *Heidegger'e göre de var olma şu andalıktır; o olabildiği şey olduğu sürece hep benimkidir* (Aristoteles-Augustinus-Heidegger 2007: 77). Bu akış, geçmiş ve şimdinin birleştiği sürekli bir akıştır. Bunun için Tanpınar'ın;

*Ne içindeyim zamanın
Ne de büsbütün dışında
Yekpâre, geniş bir anın
Parçalanmaz akışında*

mısralarında geçmişin hatıralarını birikilmeyerek geleceğe doğru sonsuz bir süratle akan an düşüncesi hakimdir. Bu an, Tanpınar'ın *Bursa'da Zaman* şiirinde belirttiği gibi gün, saat ve mevsimle birlikte geçmiş zamanın sihrini de bir terkibe sokan; *hem kozmik zamanı hem de tarihî zamanı bir arada kavrayan, millî tarihle kendi şahsî hayat macerasını birleştiren* (Kaplan 1975: 92) öznenin şahsına ait özel bir zamandır. Daha doğrusu öznenin kendi mitik zamanıdır. Bunun için mitik, şahsî ve kutsaldır,

çünkü bir kez daha tecrübe edilme ihtimali yoktur. Aynı zamanda bir defaya mahsus verilmiştir. Bunun için Tanpınar, geçmiş ve gelecek zamanı an'ın parantezine almayı tercih eder.

Tanpınar'ın an'ın parantezine aldığı bu zaman algısı, bugüne kadar hep bir problem olarak kalmıştır. Daha doğrusu müphemdir. Acaba Tanpınar, zamanı an ölçeğinde yeniden yaratmak mı istemektedir ? veya Heidegger'in belirttiği gibi; geçmiş ve şimdiki *an'sal oluş ufku'nda* (Çüçen 1997: 75) toplamak mı istemektedir ? Bir çok şiirinde bu türlü bir düşünceyi ifade ettiğini görmekteyiz. Örneğin; *Yavaş Yavaş Aydınlanan* (s.22) şiirinde ifade ettiği

*Ey eşiğinde bir anın
Durmadan değişen şeyler
Başucunda her rüyanın
Bu aydınlık oyun bekler*

mısralarında bu ansal oluşun farkındalığı söz konusudur. Tanpınar'ın bu türlü zaman anlayışı, kaynak itibarıyla Fransız düşünür Henri Bergson'a oldukça yakındır. Kendisi de *Antalyalı Genç Kıza Mektup*'unda bunu ifade etmektedir: *Şiir ve sanat anlayışında Bergson'un zaman telakkisinin mühim bir yeri vardır. Pek az okumakla beraber, o da borçlu olduğum insanlardandır* (Enginün, Kerman 2008: 24).

Bergson, an'sal oluşa inanmakla kalmaz; aynı zamanda, bu oluşun dinamik bir biçimde şekillendiğini ileri sürer.

Gerçek olan, bizim çektiğimiz bir takım basit enstantane fotoğraflar olan durumlar değildir; bu dahi değişiklik dilidir, tersine olarak gerçek olan şey akıştır, intikal sürekliliğidir, değişikliğin kendisidir. Bu değişiklik bölünemezdir (Bergson 1986: 11). Bergson'a göre; *bu akışta geçmiş, şimdi ile kaynaşıp büzülür-rüya plan ile- burada bölünmez ve yıkılmaz bir şekilde geçmişin tümü kaynaşıp akar* (Bergso 1986: 26). Sürekli akışın (tevâli) söz konusu olduğu bu zaman anlayışında şuûr'un (idrâk) devreye girdiğini görmekteyiz. Bu anlayışa göre zamanın ufku insandır. Çünkü zamanla ilgili her hesap onun üzerinden yapılmaktadır. Gerçekten de Tanpınar'ın zaman anlayışında bütünüyle olmasa da Bergson'un önemli bir payı vardır. Buna göre; gün, saat ve mevsim gibi zamana ait her akış an'da rüya planında dondurulmuştur. Ancak Bergson'un ifadesiyle: *Bu billurlaşmanın ve pıhtılaşmanın altında bir akıp gidiş sürekliliği vardır* (Bergson 1986:221). Burada aslolan; an'ın akışını ve sürekliliğini vurgulamaktır.

Tanpınar'ın şiirlerine baktığımızda onun zaman anlayışını sadece Bergson'un zaman anlayışıyla çözenin mümkün olmadığı görülecektir. Köklü bir inceleme Tanpınar'ın şiirlerinde zamanın sadece bir insani durum olarak sergilenmediğini; aynı zamanda, bu şiirlerde temenni niteliğinde bir zaman anlayışının varlığını da görecektir. Tanpınar'ın temenni niteliğindeki –olmasını istediği- zaman anlayışını bir çok şiirinde görebiliriz. Zamanı, an ölçeğinde kurmaya çalışan Tanpınar, ne kadar direnirse dirensin an'ın da öznenin varlığını tüketen ölüm karşısında çözüm yolu olamayacağını bilmektedir. O,

*Değişmenin ebedi olduğu yerde
Güzeldir hayat (s. 75).*

mısralarındaki gibi, zamana ebediyet açısından bakmaktadır. Kısacası son merhalede saymaca bir zaman anlayışı yerine ebedi bir zaman anlayışını ikame etmiştir. Çünkü ebediyet zamansız ve mekansızdır. Bu noktada araştırmacılar Mehmet Kaplan'ın; *Tanpınar, ne içinde yaşadığı dünyadan memnundur, ne de bir mistik gibi kâinatı aşan metafizik bir âlemin varlığına inanmaktadır. O, birbirine zıt bu iki davranışın ortasında, tabir caizse 'askıda kalmıştır'. Aslî temayülü, bütün şiirlerinde mühim bir yer tutan yıldızlar âlemine ve gökyüzüne yönelmiştir* (Kaplan 1982: 64)

ibaresinin tesirinde kalmıştır. Halbuki aynı Tanpınar, herkesçe ma'lum olan *milletimin dininde ölmek isterim* ibaresini de kullanmıştır. Kaldı ki *Bursa'da Zaman* şiirinin arka planını sadece tarih düşüncesiyle açıklamak mümkün değildir. Anılan şiirde İslâm dininin estetik ve epistemolojik anlamda önemli bir terkîbi yapılmıştır. Bunun için Tanpınar'ın askıda kalmasını Orhan Okay'ın; *Tanpınar'ın hayatı, fikirleri, duyguları, edebiyat ve sanat anlayışıyla hep bir eşik'te bulunuşu veya kendisini bir eşikte hissediş, belki bir açıdan Osmanlı ile Cumhuriyet arasındaki en kritik zaman ve olayları yaşamış olmasıyla da yorumlanabilir* (Okay 2010: 25) ibaresiyle de açıklayabiliriz. Geçiş dönemlerinde bu ikiliği her milletin aydınında görmek mümkündür.

Tanpınar'ın bu zaman anlayışı dondurulmuş bir an değildir. *Eşik* şiirinde ifade ettiği gibi kendisine özgü akışı olan, *tahtayı kurdun oymadığı ve taşın yosun tutmadığı, âlemin her gün yeniden kurulduğu, ses ve renklerin solmadığı ve kavsini sonsuzluğun ısırıldığı güzel bir zamandır* (s.64-65). Kısacası bu zaman, gelişerek değişen ve değişerek gelişen ve kendi iç dinamiğini sergileyerek sonsuza kadar kesintisiz devam eden salt ve mutlak bir akışa sahiptir. Özne, bu akış anında sürekli yeni hamleler yaparak ölümsüzlüğün mutluluğuyla her an neş'et edecek ve sürekli yenilenerek hep kendisi olarak kalacaktır. *Raks* şiiri bu anlayışın en güzel örneklerden birisidir.

*Her lâhza başka şey ve hep kendisi,
Yaralı bir ceylan gibi bakarak,
Anın ve hareketin mucizesi
Uçuyor, duruyor, bekliyor...çıplak (s. 58)*

Bu zaman, an'ın ve hareketin mucizesinin biçimlendirdiği ve öznenin yok oluş korkusuyla yaşamadığı, geçmiş ve şimdinin içinde dürüldüğü büyük andır. Böylece özne, yok oluş çemberinin dışına çıkacak ve bu sayede ebedi var oluşu yakalayacaktır. Dünyaya ait hiçbir zaman diliminde öznenin böyle bir şansı yakalaması söz konusu olamaz. Geçmişin ilineği ve geleceğin başlangıcı olan şimdiki zaman veya an'ın özneye böyle bir imkanı tanıması mümkün değildir. O halde Tanpınar'ın temennisi ne olabilir ? Konuyu şu şekilde izah edebiliriz. Tanpınar, ansal oluş ufkuyla sadece zamanın mevcut durumunu izah etmektedir. Daha doğrusu, zamanı bu noktada kavramaktadır. Tanpınar'ın amacı; sadece insani bir durumu anlatmaktan ibaret olamaz. Çünkü öznenin sonsuza dek yaşama dileği için bu türlü bir zaman anlayışı çözüm üretmez. O'nun bu tavrı, Mehmet Kaplan'ın aşağıdaki ifadesinde en güzel anlamını bulmaktadır:

Tanpınar'ın gerek mizacı, gerekse şiiri, esas itibarıyla bir anı sâbit ve ebedi kılan 'plastik sanatlar'a daha yakındır (Kaplan 1982: 102). Mehmet Kaplan'ın aynı konuda yapılmış bir başka tespiti de kayda değerdir:

İçinde yaşanan zamanın dışına çıkmak, başka bir zamanda yaşamak ve ebediyete ulaşmak onun şiirlerinin ve nesrinin ana temlerinden birini teşkil etmiştir (Kaplan 1982: 58).

Ebediyet bir kavram olarak yukarıdaki ifadede de yerini almaktadır. Ebedi olmak, her sanatkârın olduğu kadar Tanpınar'ın da en büyük dileğidir. O halde bunu yaşanan zamanın hiçbir anında gerçekleştiremeyeceğini bilen Tanpınar, dünya zamanının yerine İslâm'ın an-ı dâim, mitlerinse *sonsuz şimdi-ad originem* (Eliade 2001: 113-114) şeklinde tanımladıkları ebedi ve ezeli zaman anlayışını ikame etmektedir, diyebiliriz. *Ne İçindeyim Zamanın* şiiri bu anlamda önemli bir şiirdir.

Ne İçindeyim Zamanın

*Ne içindeyim zamanın , Başım sükûtu öğüten
Ne de büsbütün dışında, Uçsuz, bucaksız değirmen
Yekpâre, geniş bir anın İçim muradına ermiş
Parçalanmaz akışında. Abasız, postsuz bir derviş;*

*Bir garip rüyâ rengiyle Kökü bende bir sarmaşık
Uyuşmuş gibi her şekil, Olmuş dünya sezmekteyim,
Rüzgârda uçan tüy bile Mavi, masmavi bir ışık
Benim kadar hafif değil. Ortasında yüzmekteyim.*

(s. 19)

İlk dördürlükteki ibareler, insanî bir durumun açıklanması niteliğindedir. Bu dizelerde, insanın zaman karşısındaki konumu anlatılmaktadır. İlk iki mısırda, insan ve zaman ilişkisindeki çelişki ortaya konulurken; üçüncü ve dördüncü mısralarda, mevcut durumun tespiti yapılmaktadır. Diğer kıtaları ise Tanpınar'ın aşağıdaki ifadeleri açıklamaktadır.

'Ne İçindeyim Zamanın' şiiri, şiir hâlini, kozmosla insanın birleşmesini nakleder ki bir çeşit murakabe (içine dalma) ve rüya hâlidir. Görüyorsunuz ki, hakiki rüyanın tesadüfleri ve tuhaflıkları ile alâkası yoktur. Zaten rüyanın kendisinden ziyade, benim şiir anlayışında, bazı rüyalara içimizde refakat eden duygu mühimdir. Asıl olan bu duygudur. Musiki burada işe girer. Çünkü bu duygu, musikişinas olmamak şartıyla, musiki sevenlerde bu sanatın uyandırdığı hisse benzer. Bunu, yaşadığımızdan başka bir zamana gitmek diye tarif edebilirim. Başka türlü ritmi olan ve mekanla, eşya ile içten kaynaşan bir zaman. (Enginiin-Kerman 2008: 23).

Tanpınar'ın *yaşadığımızdan başka bir zamana gitmek* ibaresi, içerisinde yaşadığımız zamanın yerine ikame etmek istediği zamanı göstermesi bakımından önemlidir. Kendinden çıkma hâlinin egemen olduğu bu şiirle ilgili Mehmet Kaplan'ın da kayda değer tespitleri vardır.

Tanpınar'ın bu şiiri manalandırırken 'Kozmosla insanın birleşmesini nakleder' demesine rağmen, ben, burada mistiklerinkine çok benzeyen bir varlığı aşma, yükselme duygusunu buluyorum. Kendisinin daha sonra kullandığı 'yaşadığımızdan başka bir zamana gitmek' sözü, şiirin esas temini daha iyi ifade eder.

*İçim muradına ermiş
Abasız, postsuz bir derviş*

Bu mistiklere has rûh halini açıkça anlatır. Yalnız ne var ki, burada mistiklerde olduğu gibi, içinde yaşanan âlemin tamamıyla dışına çıkma bahis konusu değildir. Buna, yerden, yaşanan zaman ve mekandan ayrılarak, fakat onunla alâkayı tamamıyla kesmeksizin yüksek bir atmosferde yüzme hâli diyebiliriz. Şair bu duyguya, içinde bulunduğu zamanı aşmak, kendisinin 'yekpâre', geniş bir an'ın parçalanmaz akışına bırakma suretiyle ulaşıyor. Bu kelimelerle tasvir olunan 'an'ın neye tekabül ettiğini tayin etmek güçtür. Burada belki de, mistiklerin vecd anında hissettikleri, bütün varlığın sırrını kavramalarına benzeyen bir hâl bahis konusudur. (Kaplan 1982: 62-63).

Tanpınar'ın zamanla ilgili kullandığı *yaşadığımızdan başka bir zamana gitmek* veya *başka türlü ritmi olan ve mekanla, eşya ile içten kaynaşan zaman* ibareleri, onun içinde yaşadığı zamanın bir benzeri olmayan başka bir zaman anlayışını benimsediğini göstermektedir. Zamanın, mekan ve eşyayla içten kaynaşması ise mekan ve eşyaya ölümsüzlük gömleğinin giydirilmesi demektir. Mehmet Kaplan'ın tespitleri ve tereddütleri de yeterli açıklamayı getirmemekle birlikte yerindedir.

Biz, burada Tanpınar'ın cümlesindeki, *kozmosla insanın birleşmesi* ibaresinin önemini vurgulayarak İslami an'anedeki *noktanın açılımı*, yani evrendeki bütün mesafelerin ve zaman anlayışının ortadan kalktığı ve rüyanın nizâmıyla birleşerek kendisine özgü şiir planında bir terkîp oluşturduğu zaman anlayışını ileri sürmek isteriz. Bu anlayış, ilham anının vecd'le olan ilişkisini göstermektedir. Aslında Tanpınar'ın rüyası, ebediyet gömleğini yaşadığımız dünyaya ve kendisine giydirmektir. Bunun da an-ı daim'le gerçekleşecek bir mucize olduğunu bildiği için öte dünyaya ait *sonsuz şimdi*'yi kökü kendisine bir sarmaşık gibi dolanan yaşadığımız dünyada ikame etmek istemektedir. Kısacası Tanrı'nın diyarındaki ebedi zaman kavramını bu dünyaya taşımak ister. Kutsal

zamanda başlangıç ve sonuç (geçmiş ve gelecek) olmadığı için Tanpınar, zaman anlayışını şimdiki zamana taşıyarak an üzerine yoğunlaşmaktadır

II.II. II. Geçmiş zamanın götürdüklerini geri getirmek-Bir Orpheus masalı

Tanpınar'ın şiir ikliminde geçmiş zamanın önemli bir yerinin olduğunu görmekteyiz. Geçmiş şimdiki an'a taşıyarak unutulmaktan alıkoymak ve geçmiş şimdiki an'da rüya nizamında inşa etmek, onun estetiğinin önemli bir özelliğidir. Bu anlayışını *Edebiyat Üzerine Makaleler* isimli kitabındaki *Şiir ve Rüya* isimli yazısında veciz bir biçimde ifade etmektedir:

Her sanat eserinin başında bir Orfeus hikâyesi vardır. Ölüm diyarından sarışın Eurydice'yi geri almak. Orfeus, ölmüş olan karısını ahrette sazının kuvvetiyle bulur. Gerçekte saz ile Eurydice birdir. Her çehre, her hâtıra, ömrün her vakıâsı bize kendi hususî nağmesiyle gelir. Onu yeniden yaşamak için bu sesi bulabilmek lâzımdır. Bazen bu nağme kendiliğinden –dıştan gelen herhangi bir sebeple- satıhta yüzmeye başlar. Bu, zaman nehri tersine akmak istiyor, büyük uçurum yuttuğu her şeyi geri veriyor demektir (Tanpınar 1992: 34-35).

Sanatın sazıyla geçmişin kendisine özgü sesini ve görüntülerini yakalamaya çalışan Tanpınar için şiir mazinin en güzel anlatım biçimidir. Şairin maziye fiziksel olarak gitmesi ve onu mazinin karanlık sularından bütün varlığıyla alıp getirmesi mümkün olmadığına göre geriye tek bir şey kalmaktadır: O da sanatın sazını kullanarak geçmiş zamana ait özel görüntüleri yaşanılan anda inşâ etmek... Tanpınar, bu anlamda Marcel Proust'un kayıp zaman peşinde koşmak anlayışından bir hayli etkilenmiştir. Bunu romanda başarılı bir biçimde deneyen sanatkar, bir çok şiirinde de geçmiş zamanın peşinde koşar. Böylece imtiyâzlı anlara ait özel görüntüleri (geçmiş ve şimdiki) an ölçüğünde birleştirir. *Bursa'da Zaman* şiiri bunun en güzel örneğidir.

*Bursa'da bir eski cami avlusu,
Küçük şadırvanda şakırdayan su;
Orhan zamanından kalma bir duvar...
Onunla bir yaşta ihtiyar çınar
Eliyor dört yana sakın bir günü.
Bir rüyadan arta kalmanın hüznü
İçinde gülüyor bana derinden.
Yüzlerce çeşmenin serinliğinden
(s. 50)*

Tanpınar, tarihi bir yapıyı dönemine ait hususi nağmesiyle birlikte sanatın verdiği imkanla yeniden inşâ etmektedir. Sadece bununla yetinmeyen sanatkar, Türk tarihini estetik planda yeniden biçimlendirirken; mazi de kendisine ait hususi nağmesiyle şimdiki zamana taşınmaktadır. Kaplan'ın ifadesiyle: *Millî tarihle kendi şahsî hayat macerasını birleştirmektedir (Kaplan 1975: 92)*. Bu birleştirme anında edebi nitelikli eser (şiir) kendi konteksini oluşturarak merkezi bir fonksiyon yüklenmektedir. Bu konteksi veya merkezileşmeyi, şairin mısralarındaki *gülen rüya* tamlamasında bulabiliriz. Bu tamlama tarihi (millî) tecrübeyle, sanatkarın şahsi psikolojisini ve tecrübesini terkip ederek estetik planda yeniden inşâ etmektedir.

*Sanki tek bir anda gün, saat, mevsim
Yaşiyor sihri geçmiş zamanın (s. 50)*

mısraları zaman ve mekandaki bu billurlaşmayı göstermesi bakımından önemlidir. Geçmişin görüntülerini ve seslerini şimdiki zamanda toplamak düşüncesi, sanatın nizamında mümkün olduğu için şair, sanatın sazıyla böyle bir işe kalkışmıştır.

*Yeşil türbesini gezdik dün akşam,
Duyduk bir musiki gibi zamandan
Çinilere sinmiş Kur'an sesini.
Fetih günlerinin saf neşesini
Aydınlanmış buldum tebessümünle. (s. 51)*

mısralarındaki *duyduk* kelimesi, geçmişe ait ses kainâtının kendisine has nağmesiyle yaşanılan zamanda özneye çarptığını göstermektedir. Musikî ve zaman düşüncesinin eşyayla içten kaynaştığı bu anlayış, şiirin

*Fetih günlerinin saf neşesini
Aydınlanmış buldum tebessümünle. (s. 51)*

mısralarıyla birlikte Orpheus mitindeki gibi kadın (Eurdiyce) sanatın nizamıyla birleşir. Böylece musikî, zaman ve kadın devreye girerek sanatın nizâmıyla geçmişî şimdide inşâ ederler.

Bu anlayış, *Selâm Olsun (s. 28)*, *Bir Gül Bu Karanlıklarda (s. 36)*, *Musul Akşamları (s. 99)*, *Annem İçin (s. 104)*, *Aynalar (s. 115)* şiirlerinde ele alındığı gibi, *Bir Gün İcadiye'de (s. 52)* şiirinde *Bugünün rüzgârında yıkanan mazî gülü* mısraıyla da karşımıza çıkmaktadır. Bu şiirde, *Harap mezarlıklarda ölülerin rüyâsı/ Gelir ve tekrar doğar ölmüş sandığın aşka (s. 52)* mısralarında *ölüm, doğum, rüya ve aşk* kelimeleri, sanatın nizâmında birleşerek geçmişî, şimdide yeniden şekillendirmektedir. Sanatın nizâmının ebediliğine inanan Tanpınar, bu inancını Türk şiirinin en güzel mısralarından birisini söyleyerek ifade eder.

Anlarsın ölüm yoktur geçen zamandan başka (s. 52)

Tanpınar da ölümün karşısında tutunabilmenin tek yolunun sanatın nizâmına sığınmaktan geçtiğini bilmektedir. Bunun için maziye Lethe ırmağının karanlık sularından çekip çıkarmaya çalışır. Tanpınar, *bir zaman ve mekan sanatı (Soykan 1995: 196)* olan şiirle geçmişî ses ve görüntüsüyle birlikte şimdiki an'a taşıyarak unutulmaktan alıkoymaktadır.

III. SONUÇ

Bütün insanlar gibi varlık ve zaman problemi Ahmet Hamdi Tanpınarı da ilgilendirmiştir. O, bir sanatkâr olması sebebiyle bu problemi şiirleri aracılığıyla ifade etmeyi tercih ettiği için Tanpınar'ın şiir dünyasında varlık ve zaman problemi önemli bir yer tutmaktadır. Ancak Tanpınar, bu problemi sıradan bir insanın algısıyla ele almaz. Her şeyden önce zaman felsefesiyle ilgili Aristo, Heidegger ve Bergson gibi önemli isimleri okuyarak epistemolojik temelini oluşturmuş ve bu epistemi şiirin prensiplerini uygun bir biçimde estetize etmiştir. Bunun için Tanpınar'ın şiiri ilhamın / zamanın kırıntıları üzerinde yükselmez. O'nun şiirinin epistemolojik ve estetik ayakları çok sağlamdır.

Şiirinde plan düşüncesine olması gerekenden daha fazla yer veren Tanpınar, zaman anlayışıyla ilgili aşağıdaki şekilde bir planı gerçekleştirmiştir.

1. Varlık ve zaman problemini irdelemek,
2. Zamanla ilgili çözüm yolları aramak. Bunu da kendi arasında ikiye ayırır:
 - 2.1. Zamanın tahribatını önlemek için kendisine özgü bir zaman anlayışını ikame etmek.
 - 2.2. Geçmiş zamanın götürdüklerini geri getirmek.

Birinci aşamada varlığı zamanla ilgisi bakımından problemlili olarak görmüştür. Ancak bu noktadaki en önemli özelliği klasik zaman anlayışının dışına çıkarak zamanı an ölçeğinde ele almasıdır. Böylece

kronolojik zaman algısını reddederek şimdiki zaman anlayışını ikame etmiştir. Bu anlayışı felsefe tarihi bakımından eski olmasına rağmen Türk edebiyatı ve Türk şiiri için oldukça yenidir. Bu tür bir zaman anlayışını Türk şiirine sokan kişi Ahmet Hamdi Tanpınar'dır.

Varlığın zaman karşısındaki çaresizliğine çare arayan Tanpınar, zamanın varlık üzerindeki dış izlerini önleyebilmek için yeni çözüm yolları aramıştır. Bunlardan birincisi zamanı an ölçeğinde kurarak süreyi/tevâlî devreye sokmak. Ancak bunun zaman problemini çözmeye yetmediğini görmüştür. Kronolojik zaman anlayışını ortadan kaldıran bu anlayış, sadece zamanla ilgili bir tespitten ibarettir. Maignon'un klasikleşen tanımıyla Müslüman şarkta zaman yoktur an'lar vardır, ibaresi, sadece zamana ait bir realitedir. İnsanın realitesi ise ölümlü olmak ve zamanın hangi ölçeğinde yaşarsa yaşasın nihayetinde zamanın dışına düşmektir. Her insan gibi Tanpınar'ı ilgilendiren de işin bu kısmıdır. Tanpınar'ın, yüzlerce mısraında varlığın zaman karşısındaki bu yetersizliği ele alınmıştır. Çözümü dinlerin dünyasında bulan Tanpınar, İslâmî literatüre ait ezeli ve ebedi kavramlarının karşılığı olan an-ı dâim, mitlerinse sonsuz şimdi-ad originem anlayışlarını şiirin ve rüyanın nizamıyla kurmaya çalışarak ölümün insan üzerindeki tahribatını kaldırmaya çalışmıştır

Tanpınar'ın bir diğer çözüm yolu ise, sanatın sazını kullanarak maziye ait olguları ve durumları, kendisine has nağmesiyle şimdiki zamana taşımaktır. Böylece şimdiki zamanın maziye giydirilmesiyle birlikte geçmiş ve şimdi, an'da buluşarak unutulmayacak ve an'a ait bir değer olacaktır

KAYNAKLAR

- Aristoteles-Augustinus-Heidegger (2007). **Zaman Kavramı**, çev.: Saffet Babür, Ankara: İmge Kitabevi
- Bergson, Henri (1986). **Düşünce ve Devingen**, çev.: Miraç Katırcıoğlu, Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları
- Çüçen, A. Kadir (1997). **Heidegger'de Varlık ve Zaman**, Bursa: Asa Kitabevi
- Dağ, Mehmet (1973). **İslâm Felsefesinde Aristocu Zaman Görüşü**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XIX, ss. 97-116,
- Ehade, Mircea (2001). **Mitlerin Özellikleri**, çev.: Sema Rifat, İstanbul: Om Yayınevi
- Enginün İnci, Zeynep Kerman (2008). **Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Başbaşa**, İstanbul: Dergâh Yayınları
- Kalm, Faiz (2005). **Felsefe ve Bilimin Işığında Kur'an'da Zaman Kavramı**, İstanbul: Rağbet Yayınları
- Kaplan, Mehmet (1975). **Cumhuriyet Devri Türk Şiiri**, İstanbul: Dergâh Yayınları
- Kaplan, Mehmet (1982). **Tanpınar'ın Şiir Dünyası**, İstanbul: Dergâh Yayınları
- Kolcu, Ali İhsan (2002). **Zamana Düşen Çılgılık**, Ankara: Akçağ Yayınları
- Okay, M. Orhan (2010). **Bir Hülya Adamının Romanı: Ahmet Hamdi Tanpınar**, İstanbul: Dergâh Yayınları
- Soykan, Ömer Naci (1995). **Kuram Eylem Birliği Olarak Sanat- Schelling Felsefesinde Bir Araştırma**, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1982). **Edebiyat Üzerine Makaleler**, İstanbul: Dergâh Yayınları
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1994). **Bütün Şiirleri**, İstanbul: Dergâh Yayınları